

Tâbiûnun Sünnet Anlayışı (Doktora Tezi), Arif Ulu, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, XIV+290 Sayfa

Hadis tarihinin modern ve sistematik olarak ele alındığı, eskilerin ifadesi ile ‘efrâdını câmi ağyârını mâni’ tarzda kaleme alınmış eserlerden bahsetmek oldukça zor görünmektedir. Bu vakia hadis tarihinin sistematik olarak ele alınmasının hayli zor olmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Zira bu öyle bir tarihtir ki, İslâm ilim geleneğinin en yoğun ilmi faaliyetlerine sahne olmuş; şahıs, ekol, mezhep, bölge bazen de mensubiyet gibi değişik etkenler sebebiyle, derinlemesine ve genişlemesine oldukça farklı yaklaşım ve çalışmalar yapılmıştır. Bu itibarla efrâdını cami ağyârını mâni tarzda hadis tarihi eserleri oldukça azdır.

Oldukça nadir olan bu tür hadis tarihi çalışmalarında ise hadis ilminin gelişiminde kilit role sahip olduklarını ifade edebileceğimiz Tâbiûn nesli maalesef kayıp bir halka olarak kalmıştır. Tanıtımını yapmaya çalıştığımız *Tâbiûn’un Sünnet Anlayışı* adlı doktora çalışmasının bu kayıp halkanın ilim dünyasına tanıtılması noktasında oldukça önemli bir işlevi yerine getireceği muhakkaktır.

2006 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan bu doktora çalışması bir giriş (s. viii–xiv) ve Tâbiûn Dönemine Genel Bakış (s. 1–87) ile Tâbiûn ve Sünnet (s. 88–263) adlı iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Çalışmanın tamamı ise xiv+290 sayfadır.

Giriş bölümünde (s. viii–xiv) araştırmanın önemi, amacı, yöntem ve kaynakları hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Bu bölümde tâbiûnun ilim tarihi ve hadis ilmi açısından önemine değinilmiş, tâbiûn neslinin yaşadığı ortamın ve yeni ortaya çıkan sosyal, siyasî ve dinî tartışmalara yaklaşım tarzlarının günümüz tartışmaları açısından örnek alınabilecek bir mahiyet arz ettiği ifade edilmektedir. Ulu’ya göre, Tâbiûn döneminin ele alınmasının bir başka sebebi ise bu dönemim son dönemlerdeki araştırmacılar tarafından ihmal edilmiş olmasıdır (s. ix).

Araştırmanın amacı ise şu şekilde ifade edilmektedir: “*Bu çalışmanın asıl amacı, tâbiûn dönemini tanıtmak ve bu dönemde ön plana çıkan âlimlerin sünnet anlayışlarını ortaya koymaktır.*” (s. x).

Tâbiûn kelimesinin tarihsel gelişimi ve bu nesle hangi tabakanın dâhil olacağı tartışıldığı çalışmanın birinci bölümünde, Tâbiûn kavramı ve tâbiûn kuşağı üzerinde durulmuştur (s. 1–12). Tâbiûn kelimesinin sözlük ve ıstılah anlamları ele alınmış, tâbiûn kuşağının ise dört halife döneminden sonra başlayıp Emevîler dönemini ve Abbâsîlerin ilk yıllarını kapsayan bir zaman dilimini içine aldığı kanaati belirtilmiştir (s. 9). Bu başlık altında ayrıca, tâbiûnun tabakaları, önde gelen kadın tâbiûn gibi konular da ele alınmıştır.

Daha sonra tâbiûn devrinin siyasî, sosyal, bilimsel ve kültürel durumları irdelenmiştir. Bu çerçevede, sosyal açıdan yerli halk, mevâlî ve Şia, Hâricilik, Kaderiyye, Merkezi–Mu‘tedilî Zümre, Mürcie gibi fırkaların teşekkülü ele alınmıştır. Bilimsel ve kültürel yapının incelenmesi ise, Hicaz, Irak, Suriye, Mısır, Mağrib gibi önde gelen ilim merkezlerinin incelenmesi ile uydurma rivayetlerin artması, ilmî disiplinlerin oluşması, âlimlerin yönetimden uzaklaşması, tercüme faaliyetlerinin başlaması, metodolojik tartışmaların başlaması, ilmi faaliyetlerde mevâlinin ön plana çıkması konuları üzerine yoğunlaşmıştır.

Tezin asıl bölümü olan Tâbiûn ve Sünnet adlı ikinci bölümde, ilk olarak Tâbiûn ifadelerinde sünnet kelimesinin isim, fil ve terkip olarak kullanımı tespit edilmiştir. Bunların neticesinde yazar, tâbiûnun sünnet kelimesini hem lügat, hem kelâmî anlamda hem de ıstılah olarak yoğun bir şekilde kullandıklarını, ne var ki ıstılahî anlamıyla kullanımının daha yaygın olduğunu tespit etmiştir.

Yine yazarın tespitine göre söz konusu dönemde ‘sünnet’ ifadesini her bölge âlimi yaygın olarak kullanırken, ‘madati’s–sunne’ ve ‘cerati’s–sunne’yi çoğunlukla Hicazlı âlimler kullanmışlardır. Dolayısıyla bu kavramların Medine ehlinin ameli ile ilgili olması muhtemeldir. Öte yandan, tâbiûnun hem mutlak olarak hem de terkip halinde kullandıkları sünnet ifadesinin her zaman Hz. Peygamber’in sünnetiyle ilişkili olmadığı da görülmektedir. Bir başka ifade ile tâbiûn döneminde “sünnet” mutlak anlamda her zaman Hz. Peygamber’in sünneti anlamında kullanılmamaktadır” (s. 108–9).

Bu bölümün bir diğer ana başlığı olan Tâbiûna göre sünnetin mahiyet, kapsamı ve bağlayıcılığı konusunda sırasıyla sünnetin mahiyeti, kapsamı ve bağlayıcılığı konularında tâbiûnun yaklaşım tarzları tetkik edilmiştir. Bunun sonucunda tâbiûnun nesli içinde bu meselelere farklı yaklaşım tarzlarının varlığı tespit edilmiştir. Buna göre, bazıları helâl–haram gibi ahkâma taalluk eden meseleleri; bazıları ise Hz. Peygamber’e veya sahabeye isnad edilen her bir uygulama veya rivayeti sünnet olarak kabul etmiştir. Yine tâbiûndan bir kısmı sünneti tespititte *devamlılık*, *yaygın olarak tatbik edilme* gibi özellikler ararken,

diğerlerinin bunları aramadığı görülmektedir. Tâbiûn dönemindeki bu farklı anlayışların sebebi ise âlimlerin yaşadıkları bölge, ilim aldıkları hocalar, fıkıh veya hadis rivayeti gibi ilgi duydukları alanlar, üstlendikleri toplumsal ve idarî sorumluluklar ve re'ý konusuna yaklaşımları gibi hususların etkili olduğu tespit edilmiştir.

Sünnetin bağlayıcılığı noktasında ise tâbiûn döneminde vacip, sünnet ve müstehab gibi kavramlarla bu noktada hükümlerin taksim edildiği görülmüştür (s. 146).

Fikhî ve itikâdî konularda tâbiûnun sünnet/hadis ile ilgili yaklaşımları konusunun alt başlıkları “Re'ý–Hadis tartışmalarının ortaya çıkışı, Tâbiûnun re'ý konusundaki tutumları, re'yle ilgili çelişkili ifadeler, tutumlar ve muhtemel nedenleri konuları ele alınarak tâbiûnun sünnette yer alan konulara yaklaşımları zahirî ve fikhî–içtihadî yaklaşım çerçevesinde örneklerle genişçe işlenmektedir (s. 189–242).

Ulu'ya göre, re'yle ilgili rivayetlerden bir kısmı sahabe dönemine kadar gitmekte ise de bu konu asıl olarak tâbiûn döneminde gündeme gelmiş ve tartışmaların odağını oluşturmuştur. Re'ye yaklaşım tarzlarının farklılığı üzerinde duran yazar, bunun birinci sebebinin bölge farklılığı olduğuna işaret etmektedir. Buna göre Medine civarı sosyal hareketlilik yönünden Irak bölgesi kadar çeşitlilik arz etmemiş, bu itibarla yeni problemler Irak kadar hızlı ve yoğun olarak yaşanmayınca re'ý kullanma ihtiyacı kendini göstermemiştir. Bununla birlikte re'ye yaklaşımda sadece bölge faktörünün etkili olmadığı re'ý ve hadis taraftarlarının her iki bölgede de yer almasından anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan tartışmalarda taraf olanların hocaları, yetiştikleri çevre ve ilgi alanları da bu tartışmalarda etkin birer âmil olmuşturlar. Ayrıca Arap–Mevâlî asabiyeti gibi tartışmaların zahirinde dikkatleri çekmeyen, ancak arka planda var olduğu anlaşılan hususlar da tartışmaların taraflarını belirlemede bir etken gibi görülmektedir.

Tâbiûn'dan nakledilen birbiriyle çelişkili bilgiler hususunda yazarın kanaati bu bilgilerin sonradan uydurulmuş olma ihtimali üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ulu, “*Bu bilgilerle ilgili şüphelerimizi bir kenara bırakarak, bilgilerin çoğunu doğru kabul ettiğimizde, re'ý aleyhinde ifadeleri nakledilen âlimlerin yaşadıkları tarihleri de dikkate alarak, re'ý karşıtlığının tâbiûn döneminin başlarında, daha çok kelâmî alanla ilgili olduğunu, h. 100'lerden sonra ise fikhî da kapsayan her alana yayıldığını söylemek mümkündür*” (s. 188) ifadeleriyle re'ý karşıtlığında alan ayrımı yapmaktadır¹. Ancak burada şu hususa da dikkat etmek gerekmektedir. Re'ý karşıtı bilgilerin âlimlere sonradan isnad edilmiş olma şüphesi iki

ihtimali gündeme getirmektedir: birincisi, re'ý lehindeki isnadların da sonradan uydurulmuş olma şüphesi, diğeri ise, aslında re'ý tartışmalarının tâbiûn döneminden sonra başlayıp, görüşlerin desteklenmesi için uydurma rivayetlerle bu ihtilafa tâbiûnün önde gelen isimlerinin de karıştırılmış olma ihtimalidir. Dolayısıyla yazar bu konulara da sonraki çalışmalarında işaret ederek ilim dünyasını aydınlatmalıdır.

Sünnette yer alan konulara zahirî ve fikhî–içtihadî yaklaşım şeklinde iki tavrın sergilendiğini ifade eden Ulu, bu yaklaşım tarzının kökünü de ilgilenilen ilmî disiplin ile re'ý ve hadis taraftarlığında aramaktadır. Ona göre, sünnete zahiri yaklaşım gösteren âlimlerin çoğunluğunu, çabalarını genellikle hadis rivayetine yoğunlaştıran ve fikhın tümünü bu hadislerden ibaret görenler oluşturmaktadır. Yine bu âlimlerin ortak bir yönleri de, re'ye karşı oluşlarıdır. Nitekim daha önce gördüğümüz gibi, bu âlimlerin büyük bir kısmı, re'ý kullanımına kesinlikle karşı çıkmışlardır (s. 243). Ancak yazarın da işaret ettiği gibi bir âlimden hem zahirî hem de fikhî–içtihadî denilebilecek yaklaşım tarzlarının nakledildiği görülebilmektedir. Bu durum ise meselenin temelinde belki de daha farklı amillerin etkili olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir. Dolayısı ile verilen fetvanın muhatabı, o günkü güncel hava, sosyal, siyasi ortam vs. hususlar açısından böylesi rivayetlerin tek tek ele alınabileceği söylenebilir. Ayrıca, bu dönemin âlimlerinin bir metodoloji oluşturup ona göre görüş beyan ettikleri gibi bir yaklaşım tarzı ile meseleye yaklaşmak da doğru olmamalıdır. Zira tâbiûn dönemi usul anlayışlarının henüz olgunlaşmadığı bir dönemdir. İslâmî ilimlerin metodolojileri de masa başında oluşturulmamış, sosyal hayatın akışı içinde gelişmiştir. Bu açıdan düşünülünce önceleri zahiri olarak meselelere yaklaşan bir kısım âlimlerin daha sonra sosyal hayatın gerçeklerini görerek fikhî–içtihadî yaklaşım geliştirmiş olma ihtimalleri de, dikkate alınmalıdır.

Son olarak tâbiûnun sünnette yer almayan meselelere yaklaşım, naslarda yer almayan bir çözümü kabul etmeme, değişimi dikkate alarak hüküm verme şeklinde iki başlık altında incelenmiştir (s. 244–262).

Tâbiûn döneminin ele alındığı ve oldukça başarılı bir şekilde konuların incelendiği bu çalışma hadis tarihinin üzerinde fazla durulmayan bir döneme ışık tuttuğu için ilim dünyasında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Çalışmanın dili ve üslubu anlaşılır, istifade edilen kaynaklar alanın temel kaynaklarıdır. Yazarın hadis tarihinin bu önemli dönemine ışık tutan diğer çalışmalarını da ilim dünyası heyecanla beklemektedir.

Abdulvahap ÖZSOY

ATAÜ, İlahiyat Fakültesi, Hadis, ERZURUM

¹ Yazar bu konuyu daha sonra müstakil olarak incelemiş ve bir makale olarak yayımlamıştır. Bkz. “Re'ý Karşıtlığını Belirlemede Alan Ayrımının Önemi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 26.